

Haza a magasban

ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
XVII.

RÓZSA HUBA

**A Biblia szerepe az európai
és a keresztény kultúrában**

RÓZSA HUBA

A Biblia szerepe
az európai és a keresztény
kultúrában

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2005

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Rózsa Huba, 2005
© Szent István Társulat, 2005

ISBN 963 361 690 5
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Főtisztelendő Bíboros Úr!
Főtisztelendő Érsek Úr!
Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

ELŐADÁSOMNAK, amelynek címe és témája „*A Biblia szerepe az európai és keresztény kultúrában*”, két tény ad aktualitást. Közülük az egyik elsősorban a hazai tapasztalatokat veszi figyelembe, míg a másik az európai közvéleményt is érintő esemény.

Idestova 25 esztendeje vagyok a Katolikus Teológiai Fakultás ószövetségi szentírástudományi tanszékének professzora. Így több mint két évtizede lehetőségem van arra, hogy felmérjem a nappali és a levelező tagozatos hallgatóink, papnövendékek és nem papnövendékek bibliai ismereteit. Az eredmény évről évre lehangolóbb, annak ellenére, hogy jelentős részük egyházi iskolában végezte tanulmányait vagy hitoktatásban részesült. Sokszor még a legjellegzetesebb bibliai elbeszélések ismeretét sem lehet feltételezni. Megállapítható, hogy a liturgia szentírási olvasmányai, az igehirdetés vagy a hitoktatás révén az Újszövetség jobban, az Ószövetség kevésbé ismert, de az Újszövetség esetében is csak felszínes jártassággal számolhatunk. Ha a bemutatott helyzetet még kiegészítjük azzal is, hogy a hazánk népességének jelentős többsége semmiféle hit-

oktatásban vagy bibliai ismeretközlésben sem részesült, akkor a magyar nagyközönség tájékozatlansága ebben a témakörben katasztrofális. Ezek után felmerül a kérdés, hogy mit ért vagy gondol a nagyközönség ha a Esztergomi Keresztény Múzeum, vagy a Nemzeti Galéria bibliai ihletésű festményeit szemléli, vagy Madách Imre *Mózes* című színművét nézi vagy olvassa, vagy egy itáliai út alkalmával a bibliai indíttatású műremekeket – freskókat, festményeket vagy szobrokat – látja. Mondjuk ki: bibliai ismeretek nélkül az európai kultúra sem érthető.

Előadásom másik aktualitása egy mindnyájunk által jól ismert tény, mégpedig az, hogy az Európai Unió nem volt hajlandó alkotmányában rögzíteni, hogy az európai kultúrának keresztény gyökerei vannak. A kereszténység szerepe az európai kultúrában nem vallási meggyőződés, hanem egy tényleges adottság elismerése. Gyakran felteszem magamnak a kérdést, hogy az Európai Unió keresztény gyökereket elutasító képviselői, amikor saját hazájukban körülnéznek, ott, ahol hozzánk viszonyítva összehasonlíthatatlanul gazdagabban vannak jelen a bibliai arculatú keresztény kultúra emlékei, miként értékelik ezt a tény? Mi maradna Európából, ha eltávolítanánk belőle mindazt, ami az európai kultúrában keresztény ihletésű? Az európai kultúra keresztény gyökereivel kapcsolatban azért kell külön figyelmet szentelni a Bibliának, mert

azon túlmenően, hogy a kinyilatkoztatás egyik forrása s így a keresztény hit fundamentuma, a Biblia maradandóan rányomja arculatát a kereszténység által teremtett világra is.

Mit is szeretnék bemutatni előadásommal? Nem vagyok sem művészettörténész, sem zenetudós, sem pedig irodalomtudós, és nem is akarok kultúrtörténeti szakelőadást tartani, feltárva részleteiben az egyes területek kiemelkedő alkotásainak bibliai motívumait. Vagyis nem a műalkotások elemzéséből szeretnék a bibliai gyökerekre rámutatni, mert az meghaladja egy előadás keretét. A szentírástudomány a szakterületem, s ezért a bibliai gyökerekből kiindulva szeretném feltárni a Biblia kultúrateremtő képességét, s ebből a helyzetből utalni arra, hogy miként hatott az európai gondolkodás és kultúra egyes területeire vagy éppen alkotásaira.

Előadásom címében – „*A Biblia szerepe az európai és keresztény kultúrában*” – egy megkülönböztetést találunk, amikor az európai és a keresztény kultúráról beszélek. A megkülönböztetéssel arra szeretnék utalni, hogy az európai kultúrának van egy kifejezetten a keresztény hit által vezetett hosszú szakasza, majd a reneszánszsal egy új út keresése kezdődik, amikor az európai ember a kereszténységen átlépve, az antik görög-római kultúrához tér vissza és abban keres inspirációt. Majd a felvilágosodás idejétől elkezd-

dődik az európai kultúrának az a korszaka, amely nem akar már közösséget vállalni saját keresztény múltjával és kultúrájával. Ezzel elindul egy határozott eltávolodás a keresztény örökségtől, anélkül azonban, hogy sikerülne attól teljesen elszakadni, többek között a Bibliától. A megkülönböztetéssel szeretnék még arra is utalni, hogy a keresztény kultúrát az újkortól nem lehet egészen Európával azonosítani, hiszen a felfedezések korától a kereszténység más földrészekén is megjelenik mint vallás és mint kultúrát teremtő valóság. Ott is megjelenik egy keresztény kultúra, még ha más környezetben és más formában is mint Európában. Fejtegetésemben azonban a címnek megfelelően csak Európáról kívánok beszélni.

Előadásom két részre osztható. Első részében magáról a Bibliáról szeretnék beszélni, amennyiben a Bibliának kultúrát teremtő ereje van, s ebből kifolyólag hatással volt az európai kultúrára és ez a hatás ma is érezhetően jelen van világunkban. A második részben a Biblia európai kultúrára gyakorolt hatásának mibenlétét szeretném bemutatni.

A Biblia

Előadásom szempontjából a Bibliáról a következőket tartom fontosnak elmondani.

1. A köznapi szóhasználat szerint a Biblia egyetlen könyv. Ilyen értelemben szoktunk róla beszélni vagy rá hivatkozni. A valóságban azonban nem a szó mai értelmében vett könyv, hanem könyvek – mégpedig különböző korú és különböző szerzőktől származó írások – gyűjteménye. Az eredetében, jellegében, szándékában, korában és szerzőiben oly szerteágazó gyűjteményt közös nevezőre hozva összekapcsolja, ugyanakkor megkülönbözteti minden más emberi műalkotástól az, hogy isteni sugalmazásra íródott. Ezeket a könyveket azzal a meggyőződéssel gyűjtötték össze, hogy szerzőiket Isten indította írásra, mert bennük saját magáról, az ember céljáról, életviteléről, a hit lényegéről akart valamit közölni az emberiséggel. Ezért úgy is mondhatjuk: a Biblia Isten szava. Igaz, hogy a Biblia könyveinek valódi értéke vallási és erkölcsi üzenetükben határozható meg, ugyanakkor az egyetemes emberi kultúra legkiemelkedőbb alkotásai közé is tartoznak.

2. A bibliai kinyilatkoztatás alapvető jellegzetessége, hogy nem tanszerűen beszél Istenről, emberről, világról, hanem úgy, ahogyan Isten a történeti emberrel találkozik, és ahogyan ez a történeti ember a maga készséges nyitottságában, ugyanakkor esendő

voltában, akár vívódással vagy kétkedéssel, sőt elutasítással fogadja Isten szavát. A Biblia, vagyis az Ó- és az Újszövetség, jelentős része történeti könyv, vagy történeti eseményekbe ágyazott elbeszélés, azaz olyan írások, amelyek valamilyen módon a való élethez kapcsolódnak, és az élet eseményeiben beszélnek el nekünk azt, ahogyan a szereplők kapcsolatba lépnek Istennel vagy róla tapasztalatot szereztek. Ez a vonás adja meg a Bibliának azt a sajátos varázsát, amely mindenkit megragad, aki hitben kereső szándékkal kezdi olvasni, de azokat is, akik pusztán irodalmi alkotásként veszik kézbe. Nem elvont tanítást, hanem az életet tapasztaljuk meg, azt az életet, amelyet mi is élünk, és ebben a tapasztalásban tárul föl mindaz, amit Isten számunkra mondani akar. Ez a jellegzetesség a Bibliának egyúttal örök aktualitást is kölcsönöz. Az evangéliumokban sem tételeket olvasunk Urunk Jézus Krisztusról, hanem azt, ahogyan a hit fényében az Egyház visszatekintett Jézusra, és földi életének eseményeiben mutatja be mindazt, amit Jézus önmagáról, Istentről és a világról közölni akart velünk. Még azok az írások is, amelyek nem elbeszélések, hanem inkább tanító jellegűek (az Ószövetségben tanító könyvek, az Újszövetségben, pedig az apostolok levelei), telis teli vannak az életre való utalásokkal, vagy az abból vett képekkel és hasonlatokkal, hogy az olvasók vagy címzettek képesek legyenek tanításukat

megérteni. Ugyanez érvényes a prófétai könyvekre is. Mindezek előre bocsátása azért fontos, mert megmagyarázzák a Bibliának azt a páratlan hatását, amelyet a keresztény kultúra kibontakozására gyakorolt, de megmagyarázza azt is, hogy ez hatás miatt maradt meg akkor is, amikor Európa a felvilágosodással egy teljesen más irány vett.

3. A Biblia nem csupán a hit tanúja, hanem egyúttal a világirodalom kiemelkedő irodalmi alkotása, amely az ábrázolás és a kifejezés minden eszközét magán viseli. Az eddig elmondottakhoz kapcsolódik, hogy röviden méltassuk a Biblia irodalmi minőségét. Leírásaiban embereket találunk, akik különböző körülmények között, gyakran az élet határhelyzeteiben élnek és tevékenykednek, döntenek és cselekednek, megjelenik bennük az emberi személy valamennyi egzisztenciális problémája. Az elbeszélések plaszticitása, dinamikája, és az a mód, ahogyan a Biblia emberi élethelyzeteket ábrázol, ragyogóan megteremti a beleélés lehetőségét. Ezek az adottságok alkalmasak voltak arra, hogy művészeket minden időben megragadják, inspirálják és alkotásra készítsék.

4. Ha a Biblia könyveit egymás után tekintjük át, akkor egy folyamatos történelmet kapunk. Mint már mondtam, a Biblia írásai ugyan nem egyszerre és nem is minden esetben a folytatóságokra tekintettel keletkeztek, mégis ha egymás mellé

tesszük őket, akkor egy csodálatos egységet alkotnak, amelyben kirajzolódik az egyetemes emberiség sorsa, a világtörténelem, mégpedig a történelem eredetétől egészen a világtörténelem befejezéséig. A Bibliában leírt eseményekben Isten üdvözítő tevékenysége bontakozik ki, és ez kapcsolja egységbe a történelemnek az egyes könyvekben elbeszélte részeit. A bibliai történelem az őstörténettel – világ és az egyetemes emberiség kezdeteinek elbeszélésével – kezdődik (Ter 1–11), és a Jelenések könyvében, a vég leírásával (Jel 17–20, 21–22) – az kozmosz és a történelem jelen állapotának lezárásával és Isten Országának végidőbeli eljövételével – fejeződik be. A kezdet és a vég eme egyetemes kitekintése között találjuk Izrael népe és az ősegyház történetét, amelyek azonban mindig kapcsolatban, kölcsönhatásban állnak az egyetemes emberiséggel és az emberiség üdvösségével. „*Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége*” (Ter 12,3); „*Utódaid által nyer áldást a föld minden népe, mert hallgattál szavamra*” (Ter 22,18) – hangzik el Isten szava Ábrahámhoz. Máté evangéliumában pedig a feltámadt Jézus ezekkel a szavakkal küldi tanítványait: „*Menjetez te hát, tegyetek tanítványommá minden népet. . . Íme én veletek vagyok minden nap a világ végéig*” (Mt 28,19–20). Az Apostolok Cselekedetei és Pál apostol levelei pedig a népekhez, azaz a pogányokhoz szóló egyetemes küldetés megvalósításáról tanúskodnak. A bibliai történelmet üdvtör-

ténetnek nevezzük, mert a történelmet Isten indította el azzal a céllal, hogy az emberiséget üdvösségre vezesse, amely Isten végidőbeli országa eljövételével teljesedik be. A történelem eseményeiben és szereplői révén Isten tevékeny, az üdvösség beteljesedése felé ő irányítja az embert.

Az elmondottak alapján a Biblia megtanít minket arra, hogyan nézzük és értelmezzük az emberi történelmet. A bibliai történet-szemlélet egyetemes, azaz mindig magában foglalta az egész emberiséget. Jellemzi továbbá az a látásmód is, hogy a történelem Isten akaratából indult el és az Istentől kitűzött cél felé, mint beteljesedés felé tart. A történelem dinamikus folyamat, amely a kezdet és a vég között feszül. Mindez azt is jelenti, hogy nem a véletlen váltotta ki ezt a folyamatot, és nem is véletlenül fog megszűnni, a semmibe hullni. A történelemnek van értelme, mert a Biblia szerint Isten Országában végződik, következésképpen van értelme vállalni a történelmet feladataival együtt. Ez a vég meghatározza a történelemben élő ember cselekedeteit is. Az emberi élet felelőséggel jár, a cselekedeteknek súlya van, az üdvösség megszerzése és elvesztése függ tőle. A történelem célosságából következően reménységgel teljes, mert Isten vezeti azt és nincs teljesen kiszolgáltatva az ember ötlet-szerű gonoszságának. Ugyanakkor mindig van lehetőség bármilyen fordulatra, és az új-rakezdésre is.

**A Biblia hatása
az európai és a keresztény
kultúrára**

Ezek után térjünk előadásom második részében a Biblia európai kultúrára gyakorolt hatásának bemutatására. Amikor a Biblia hatásáról beszélünk az európai kultúrában, a közgondolkodás elsősorban az építészet és művészet emlékeire gondol, mert ezek a legszembetűnőbbek. Mégis úgy gondolom, hogy a Biblia hatásában meghatározóbbak azok az eszmei hatások, amelyek az európai gondolkodást és szellemtörténetet, végeredményben az egész életet alakították és ma is jelen vannak az európai ember tudatvilágában. Ezért a Biblia hatását az európai kultúrára három témakörben foglalom össze: először a bibliai eszméknek az európai kultúrában való meghatározó jelenlétéről fogok beszélni, a bibliai erkölcs, a karitás és a történelemszemlélet témakörében. Másodszor a Bibliának a művészetekre, harmadszor pedig a nyelvi kultúrára és a nemzeti nyelvek kialakulására gyakorolt hatására térek ki.

*1. A bibliai eszmék jelenléte
az európai kultúrában*

A BIBLIAI ERKÖLCS

A keresztény és az európai kultúra emberének gondolkodását és magatartását alapve-

tően meghatározza a bibliai ihletésű erkölcs, és egyben meg is különbözteti más kultúrkörök emberétől. A bibliai erkölcs példaszzerűen az Ószövetségben a Tízparancsolatban, másképp a Dekalógusban (Kiv 20,2–17; MTörv 5,6–21) az Újszövetségben pedig a Hegyi beszédben (Mt 5,1–7,29; Lk 6,17–49), a szeretet parancsában, a főparancsban (Mt 22,34–40; Mk 12,28–34; Lk 10,25–28), és Pál apostolnak a Tízparancsolatot Isten és a felebarát szeretetében összefoglaló (Róm 13,8–10) magyarázatában találjuk.

A bibliai erkölcs alapja és kiindulása a Tízparancsolat, de ezt a kereszténység az Újszövetség értelmezésében tartja magára nézve kötelezőnek. Ebben a tekintetben a Tízparancsolat már nem egészen ugyanaz, mint amit a Sínai-hegyi törvényadásról szóló bibliai leírásban olvasunk. Az újszövetségi értelmezés Jézusnak a Hegyi beszédben adott tanításából indul ki, túllépve a parancsok ószövetségi horizontján. A hangsúlyt arra a szándékvilágra helyezi, amelyet Isten és az ember szeretete vezet az egyes parancsok teljesítésében. Jézus tanítása a főparancsról, a testvéri szeretetről, valamint saját életének cselekedetei egészítik ki mindazt, amit a Hegyi beszédben az evangéliumi erkölcstről tanított. Az evangéliumi erkölcs végső motívuma ugyanis az, hogy Jézus Krisztus is így cselekedett és azt kéri követőitől, hogy ők is úgy tegyenek, ahogyan ő, a Mester is tett (vö. Jn 13,12 köv.).

A bibliai erkölcs nem redukálható tehát a Tízparancsolatra vagy a Hegyi beszédre, hanem a Biblia egészében rajzolódik ki, végérvényesen pedig evangéliumban. Ahogy erkölcsileg gondolkodnunk és cselekednünk kell Isten, önmagunk és felebarátunk irányában, az az Ó- és Újszövetség elbeszéléseiben szereplő személyek cselekvésében, helyzeteiben, és tanító jellegű írásaiban bontakozik ki a maga teljességében. Megismerjük a bibliai erkölcs fontos összetevőit, hogy mi is az erkölcsi döntés súlyának a tudata, mi a lelkiismeret szerepe, vagy mi a megbocsátás és a bűnbánat.

Amikor például a megbocsátásról beszélünk, akkor azt lehet hitbeli érvekkel indokolnunk, de a bibliai József története (Ter 37–50) a megbocsátásról mindennél többet mond. A sodró erejű elbeszélés egy ember cselekedetén keresztül szolgáltat hatásos példát és követésre szólít. Ugyanez mondható el Dávidról, aki nagylelkűen, felülemelkedve az emberi bosszúvágyon, megkíméli az őt gyilkos indulattal üldöző Saul életét (1Sám 24). Mindez csak néhány példa az Ószövetség gazdagságából, de ugyanez érvényes az Újszövetségre, elsősorban az evangéliumokra. Az evangéliumokból ismerjük meg Jézus életét, magatartását és cselekedeteit, amelyek megjelenítik mindazt, amit a szeretetről, a megbocsátásról vagy Isten akaratának követéséről mondott. A bibliai erkölcs egyszerre tanítás, de egyúttal maga

Jézus is, akiben életté válik az evangéliumi erkölcs, s egyben az Ószövetség erkölcsi üzenetét is átértelmezi (Mt 5,17–20; lásd pl. „Mondatott a régieknek, én pedig mondom nektek. . .” Mt 5,33–34.38–39.43–44 stb.).

A bibliai erkölcs döntően hozzájárult annak az Európának a kialakulásához, amelyet kereszténynek nevezünk. Ez az Európa ugyan nagyon sok közös vonást hordott a görög-római antik világgal, de mégis alapvetően különbözött attól. Ebből a szempontból tanulságos a Római levél, amelyben Pál apostol leírja a pogány világ szellemi-erkölcsi állapotát, s ebben nyilvánvalóan a görög-római kultúrkör emberének helyzete lebegett a szeme előtt (Róm 1,18–32). Ha elolvassuk az apostol sorait, egyértelműen látható, hogy mennyire különbözik a keresztény szemléletmód és erkölcsi magatartás a klasszikus világtól, amelyre pedig reneszánsz óta mindig eszményként szoktunk tekinteni. A keresztény Európa új tartalmat adott az antik örökségnek, az evangéliumi humanizmus átformálta a rabszolgaságra épült gazdasági és társadalmi struktúrát. Az ókori társadalom viszonyaiban érvényesült embertelenséget, amelynek a hétköznapi gyakorlatában egyik legbeszédesebb kifejeződése a véres gladiátorjátékok voltak, az evangéliumi embereszmény váltotta fel. A Colosseummal kapcsolatban, bár építészeti remekmű, soha sem szabad elfelejtenünk, hogy évszázadokon át a szórakoztatás

szolgálatában a gyilkolás intézményesített és a korabeli technika minden eszközével tökéletesített színhelye volt. A bibliai erkölcs megjelent a jogi szemléletben is, amelyben a jogalkotás és az erkölcs nem két különböző dolog volt, hanem a törvénykezést is az erkölcs vezette.

A bibliai erkölcs alapvető vonása, hogy megtartását mindenkitől, a királyoktól és a közemberektől vagy a jobbágytól egyaránt számon lehetett és kellett is kérni, mert Isten előtt mindenki egyenlő és egyenlően felel tetteért. Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni Dávid király és Betsabé ismert bibliai történetét (2Sám 11–12). Nátán próféta egyenesen a király szemébe mondja, hogy vétkezett Isten törvénye ellen, amikor házasságtörést követett el és Betsabé férjét Uriját megölette. Ugyanígy említhető Acháb és Nábot esete is (1Kir 21). Achábnak Izrael királyának felesége Jezabel egy koncepció perben megkövezteti Nábotot, a szabad izraelitát, hogy férje ennek szőlőskertjét birtokba vehesse. Ez alkalommal Illés próféta az, aki a királyt bűnös cselekedetére emlékezteti. Az erkölcsi felelősség és a felelőségre vonhatóság egyenlősége a szekularizált Európának is alapértéke maradt, még ha emögött már nem áll az Isten előtti egyenlőség hitbeli igazsága.

A bibliai erkölcs öröksége a felvilágosodás óta folyamatosan változott az egyre inkább szekularizálódó Európában. Az erkölcs

Istentől eredő volta egyre inkább kétségessé vált és helyére az autonóm erkölcs lépett. Az evangéliumi szeretet helyére pedig az ún. humanista magatartás lépett. Mindez azonban nem jelenti, hogy teljes egészében eltávolítható lenne az európai kultúrából az erkölcs bibliai öröksége. Azért nem, mert a bibliai erkölcs embernek az emberhez és önmagához való viszonyában úgy megtalálta az ember valóságának megfelelő etikai normákat, hogy azokat nem lehetett elvetni még akkor sem, ha a kereszténységet megpróbálják kiszorítani az európai kultúrából. Ha azt mondjuk, hogy a Tízparancsolat valami módon jelképe a bibliai erkölcsnek, akkor az első három parancsot eltávolították, vagyis azokat, amelyek az Istenre vonatkoztak, míg az ember világra vonatkozó parancsok mint normák érvényét általában a szekularizált Európa is elfogadta, noha azok értelmezésében vagy relativizálásában, az egyes parancsok elhagyásában ill. semmi-be vételében (6. és 9. parancs) már egyáltalán nem a bibliai örökség nyomán haladt. Napjainkban értünk el ahhoz a fordulóponthoz, amikor a szekularizált Európa végérvényesen hátat fordítani látszik a bibliai erkölcsnek, kétségbe vonva a bibliai emberkép alapvető értékeit (mint pl. az abortusz, az eutanázia, a nemek viszonya, vagy a genetika kérdésében). A keresztény Európa és a nem keresztény Európa konfliktusának végkifejlete az erkölcs területén történt.

Amikor azt mondtam, hogy a bibliai erkölcs a művészeteknél sokkal jobban megragadja az európai kultúra keresztény lényegét, akkor ennek a kijelentésnek az igazsága éppen ebben a konfliktusban mérhető fel. A bibliai erkölcs az ember lényegét ragadja meg, ezért az egész keresztény kultúrának alapja és része. Ha ezt elvetjük – mint ami most folyamatban van – az európai kultúra el fogja veszíteni az identitását.

A KARITÁSZ

Az európai és keresztény kultúra másik alapvető megkülönböztető jegye az, amit Karitásznak nevezek. A karitás szó a köznyelvben azt a segélyszolgálatot jelenti, amikor elsősorban a közadakozásból származó adományokkal rászoruló embertársainkon segítünk. A szót a jelen esetben tágabb értelemben vesszük, és azt a szemléletmódot és cselekvést értjük alatta, ahogyan a keresztény ember a másik emberről gondolkodik és felelősséget érez iránta s ha kell kész a segítségre, mert a másik embert testvérének tekinti, függetlenül attól, hogy az keresztény-e vagy sem. Ennek az összes emberi kapcsolatot meghatározó tevékenységnek bibliai alapja van.

Az Ószövetségben a szociális gondoskodás és segítség a Második Törvénykönyvben (Deuteronomium) jelenik meg legmarkánsabban, amellyel összefüggésben Izrael népének tagjai testvéreknek neveztetnek

(MTörv 15,2.3.7.9; 17,15.20 stb.). Izraelben mint JHWH családjában mindenkit testvérnek kell tekinteni. Izrael csak akkor lesz testvérekből álló nép, ha minden egyes izraelita népének rászoruló (szabadságában és az önálló egzisztenciáját biztosító vagyoni helyzetében veszélyeztetett) tagját testvérnek tekinti és segít rajta (MTörv 15,1.7 vö. 23,20). Ezt a szolidaritást társadalmi vonatkozásban egy sor szociális törvény is megerősíti (MTörv 15,2.7; 24,14.19 stb.). A karitásznak ez az eszméje töretlenül érvényesül az Újszövetségben is. Jézus az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszédében minden embert, most már nemcsak a hitsorsost, testvérnek nevezi (a szamaritánus is az), és a segítség kötelezettsége mindenkire egyaránt vonatkozik (Lk 10,25–37). A őskereszténységben az egyes egyházközségek között kibontakozó testvéri segélynyújtás vagy a szegénygondozás kibontakozását az Apostolok Cselekedeteiből (ApCsel 2,42–47; 4,32–37; 6,1–4) és Pál apostol leveleiből ismerjük (1Kor 16,1–4; 2Kor 8–9; Gal 2,10). Amikor a televízióban a hazai vagy nemzetközi segélyakciókat lebonyolítását látjuk, senki sem gondol arra, hogy az első karítaszakciók az ősegyházban kezdődtek, vagy akkor, amikor Pál apostol a gazdag görög egyházaktól adományokat kezdett gyűjteni a szegény jeruzsálemi egyház számára. Ekkor kezdődött el a társadalmi osztályokat és földrajzi határokat átlépő emberi közösségtudat ha-

tékony kibontakozása, amely képes volt az önérdeken és a közömbösségen felülemelkedni.

A karitás tehát alapvetően bibliai gyökerekből táplálkozik, amely a keresztény Európában átformálta az emberi és társadalmi viszonyok egészét. Az ókori világ embertelen intézménye a rabszolgaság azzal egyidejűleg szűnik meg, minden erőszak vagy véres forradalom nélkül, ahogyan a kereszténység egyre szélesebb társadalmi bázisra támaszkodik a késő római világban. A középkortól Európa-szerte elindult beteg- és szegénygondozás ugyancsak a karitás jegyében szerveződik. Most ünnepeltük Szent Erzsébetet, azt a szentet, akinek nagy szerepe és hatása van a középkori Európában a beteg- és szegénygondozás intézményesítésében. A karitás, a csapásoktól sújtott emberek segítése, ha kell nemzetközi méretekben, az európai emberiség körében ma is hatékonyan jelen van, olyan korban, amikor a kereszténység már nem áll az élet középpontjában. De az a tudat megmaradt, hogy a bajba jutott emberrel szolidárisnak kell lenni, ha nem is nevezik ma a másik embert evangéliumi értelemben vett testvérnak, felebarátnak. Az európai ember mindig kész a segítségre bárhol, bármilyen környezetben történjen az. Gondoljunk csak arra a segélyakcióra, ami hazánkban is megmozgatta az embereket a távolkeleti árvízkatasztrofa által sújtottak megsegítésére. Ez a fajta

szolidáris figyelem és felelősségtudat más kultúrkörben nem nagyon tapasztalható, vagyis a kereszténység és a kereszténység által kiformált európai kultúra egyik karakterisztikumáról van szó.

A 19. századtól a karitás tevékenység helyére lép a szociális biztosítás társadalmi intézményrendszere, elszakadva a keresztény háttértől, sőt egyenesen szembefordulva azzal. Ezt az egész szociális rendszert napjainkban a globalizáció és az egyre inkább liberális szemléletű gazdasági verseny összeomlással fenyegeti. Egyedül Európában mutatkozik ellenállás az iránt, hogy a liberális gazdaságpolitika érdekében feladja a szociális biztosításnak azt a rendszerét, amely a társadalmi szolidaritás jegyében mindenki számára a tisztas ember élet feltételeit akarja megteremteni. Vajon e mögött nem az a keresztény karitás által nevelt keresztény emberkép húzódik meg, amely az európai embert évszázadokon át alakította és nevelte?

A TÖRTÉNETSZEMLELET

Ha rövid pillantást vetünk arra, ahogyan a bibliai hagyomány a történelmet értelmezi, három szembetűnő vonását nevezhetjük meg. Elsőként azt a jellegzetességét emeljük ki, amit lineáris történet szemléletnek nevezünk: azaz a történelem valahonnan elindult és valahova tart, mégpedig egy végkifejlet felé. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy

a történelemnek van célja. Ez cél pedig azt is jelenti, hogy a történelemnek van értelme. Ez pedig nem más mint Isten uralmának, Isten országának eljövetele, amelyben a jelenlegi jó és rossz által összekuszált valóság Isten ítélete révén elrendeződik, minden és mindenki megkapja a maga értékének megfelelő helyzetet.

A bibliai történelem második fontos vonását abban jelölhetjük meg, hogy egyetemes szemléletű, tehát az egész emberiséget bevonja szemléleti horizontjába: a bibliai őstörténet (Ter 1–11) révén Izrael története Ábrahámhoz kapcsolódik, a világ történetével, a népek üdvösségével (Ter 12,3), amely az Újszövetség szerint Jézus Krisztusban az egész világ üdvözítőjében célhoz ér (lásd Jézus Krisztus nemzetségtábláját Mt 1,1–17; Lk 3,23–38; vagy Pál apostol tanítását Gal 3,16 köv.) és evangéliuma minden néphez szól. Végül a történelem megismételhetetlen, ezért a történelmi ember felelősségteljes, egyszeri feladatot jelent és minden cselekedetének súlya van.

Az előbb vázolt bibliai történelemszemlélet mind a mai napig meghatározója az európai történelemlátásnak, és rányomja bélyegét az európai és keresztény világ kibontakozásának arculatára. Az a meggyőződés, hogy a történelemnek célja és értelme van, ott áll a keresztény Európa kezdetén. Az antik világ szétesése, a népvándorlás korának megpróbáltatásai, a pestisjárványok, a tör-

téneti katasztrófák a középkortól kezdve egészen az újkorig nem tudták megingatni az európai ember meggyőződését a történelem értelmében és fejlődésében. Az újrakezdésre mindig megmaradt a készség. A népvándorlás a Római Birodalmat a pusztulás szélére sodorta. Keresztény gondolat volt, hogy ezeket a népeket nem csak a keresztény hitre kell megtéríteni, hanem emberi életüket is át kell formálni. Az antik kultúra örökségét a kereszténység mentette át és ezzel megteremtette az új Európát. A bencés szerzetesek azon túlmenően, hogy elvitték az evangéliumot a letelepedett népekhez, megtanították őket a rendezett emberi életre. A második világháború romjain egy páratlanul gazdag és a háború tragédiái után egy egymással kiengesztelődött új világ épült fel, amely az európai egyesülés irányába indult el. És ne felejtjük el, ez a megújulás a nagy kereszténydemokrata államférfiak nevéhez fűződik. Az európai történelem e páratlan dinamikájának hátterében ott áll a bibliai történelemszemlélet, amelynek hatása a szekularizálódott Európában is jelen van.

A bibliai történelemszemlélet egyik leglátványosabb jelenléte az európai, de az egész emberiség körében érvényes időszámítás, amely a történelmet a Krisztus előtti és Krisztus utáni korszakra választja ketté. A keresztény szemmel ez az időszámítás jól kifejezi, hogy a történelem Krisztus felé tart, benne eléri beteljesedését, és az utána következő

idő Krisztus második eljövetele felé tart. A nem hívó vagy nem keresztény számára is megőrzi Krisztus központi szerepét az időben, és az idő folyamatának haladását, amelyben az emberi élet fokozatosan kibontakozik, és a Krisztussal kezdődő idővel a modern történelem irányába veszi útját.

A történelem egyetemességének keresztény eszméje összekapcsolódik a misszióval, az evangélium hirdetésének küldetésstudatával. Ezzel indul el a keresztény Európa története, és a keresztény misszió később is végigkíséri az európai egyház történetét. A más népek iránti érdeklődés az európai tudat egyik jellemzője, az európai történelemben a továbbiakban a felfedezésekben nyilvánul meg, amely a rossz emlékű gyarmatosításnak is eredője. Az európai ember sosem gondolt csupán önmagára, mindig volt valami érdeklődése az egyetemes világ felé. Kétségtelen, hogy a gyarmatosítás nem vet jó fényt erre az érdeklődésre, de ezen túlmenően az emberiség sok jót is köszönhet ennek az egyetemes kitekintésnek, ami – nyugodtan állíthatjuk – átformálta az emberiség történelmét. Európa mindig úgy gondolta, hogy van valami mondanivalója az egész emberiség számára, és ebben az értelemben az európai ember egy egészen különleges történelmet alkotott azzal, hogy sosem zárkózott be önmagába. A világon több, évezredes múlttal és az európainál ősbibb gyökerekkel rendelkező kultúrákat isme-

rünk, amelyek sohasem lépték át az önmaguknak felállított határukat, nem érdeklődtek a kívülálló emberiség iránt, sőt tudatosan elzárták magukat tőle.

2. A Biblia jelenléte az európai művészetben

Amikor az európai kultúra keresztény jellegéről beszélünk, az legszembetűnőbben és leglátványosabban a festő- és képzőművészetben, az irodalomban és a zeneművészetben mutatkozik. Mindezekben a keresztény jelleg éppen a Biblia hatásán keresztül érvényesül. Ez a hatás a bibliai elbeszélés és ábrázolás természetéből következik, amelyről előadásom elején beszéltem. Ennek bizonyítására elég egy olaszországi turista út, vagy akár a Nemzeti Galéria vagy Esztergomi Keresztény Múzeum kiállítását meglátogatni, vagy megnézni Munkácsy Mihály *Trilógiáját* Jézus szenvedéséről, meghallgatni J. S. Bach *Máté Passióját*, vagy G. Verdi *Nabuccóját*, megnézni Madách Imre *Mózesét* vagy *Az ember tragédiáját*, vagy például Ady Endre verseit olvasni, amelyekben számos bibliai motívummal találkozunk. Azt lehet mondani, hogy a Biblia ismerete nélkül az európai művészetek egy jelentős korszakát, de legalábbis számos remekművét nem lehet megérteni.

A középkorban, a könyvnyomtatás előtti időben, amikor az írástudatlanság többé kevésbé általános volt és az írott szöveg előállítására drága volt, és szélesebb kör számára sem volt elérhető az írott anyag, akkor a bibliai történetek képi ábrázolásának vitathatatlan jelentősége volt és kimondottan katechetikus céllal történt. A „megrendelő” az Egyház volt, s ebből is következik a műalkotások szakrális és bibliai jellege. A katedrálisok ablakai és a falfestmények, az oltárok táblafestményei, a figurális ábrázolás tulajdonképpen a bibliai történetek eseményeit jelenítették meg a hívek számára. Ebből a szempontból érdemes az esztergomi Keresztény Múzeum tárlatát megnézni, ahol a szárnyasoltárok táblaképei sorozatban mutatják be az Ó- és Újszövetség történeteinek legismertebb eseményeit. A reneszánszsal egycsapásra megszűnik a bibliai történetek, alakok vagy epizódok ábrázolásának katechetikus célja, és a Biblia inkább a kifejezés lehetőségét jelenti művészek számára.

Mivel a bibliai ihletésű műalkotásokat lehetetlen felsorolni, helyette inkább azt érdemes számba vennünk, hogy milyen bibliai témákat részesítettek előnyben a művészek? Amikor katechetikai céllal az üdvtörténet legfontosabb eseményeit ábrázolták, akkor elsősorban Jézus születésének és gyermekkorának, szenvedésének és föltámadásának eseményeit mutatták be, továbbá az evangé-

liumból az apostoli egyház életéből olyan részleteket, amelyeknek a hit szempontjából fontos mondanivalójuk volt. Megtaláljuk az Ószövetség eseményeit is. Az ősszülők, Noé és a pátriárkák, Ábrahám, Izsák és Jákob ismételt szerepelnek, ugyanígy Mózes és Dávid ábrázolása is. Az Ószövetség ábrázolásában főképpen az a szempont vezetett, hogy kapcsolatba lehetett hozni azzal az üdvtörténettel, amely Jézus Krisztushoz vezet, vagy az ószövetség szereplői ill. eseményei úgy jelennek meg mint Jézus Krisztusban, az Isten Messiásában beteljesedett üdvösség előképei.

Amikor a művészetek elszakadtak ettől a katechetikus céltól, de a bibliai hagyomány alkalmat adott emberi érzelmek, indulatok vagy konfliktusok kifejezésére, akkor a Biblia eseményeinek drámai természetű epizódjai is előtérbe kerültek. Emellett természetesen mindig megmaradtak az üdvtörténet kiemelkedő eseményei, mint pl. Jézus születése vagy szenvedése, ám ezekben is jelentős szerepet kap az emberi lélek rezdüléseinek ábrázolása. Hadd említsünk néhány példát. Ilyen volt többek között Keresztelő János lefejezése és vele kapcsolatosan Szalóme tánca, amelyben a hit és erkölcs igazságáért való kiállás a hitványsággal és bosszúvágygal került ellentétbe, kiváló lehetőséget nyújtott egy művész számára emberi érzelmek ábrázolására. Előkerültek a Bibliából az olyan történetek is, amelyeknek

ugyan különösebb teológiai jelentőségük nincs, de drámaiak voltak, mint az a bibliai történet, amikor Judit lefejezi Holofernést. A nagy bibliai elbeszélésekből is olyan mozzanatok ragadtak ki, amelyek emberi érzelmeket, drámai feszültséget adtak a történetnek, és ezt művészi lehetett kifejezni. Az utolsó vacsora történetéből pl. nem az Eucharisztia alapítására, hanem arra a pillanatra terelődik figyelem, amikor Jézus kimondja, hogy egy közületek elárul engem. A megdöbbenés pillanatnyi lelkiállapotát akarja a művész megragadni és bemutatni, ami az apostolokat a kijelentés nyomán eltölti. Vagy gondoljunk a kedvenc Madona-ábrázolásokra: Mária a gyermek Jézussal, vagy a kereszttel, vagy amikor Mária kezébe veszi Jézus holttestét. Mindezek a helyzetek kiváló alkalmat szolgáltatnak igaz emberi érzelmek bemutatására.

A Biblia hatása a művészetekre napjainkig fennmaradt a felvilágosodás utáni Európában is, amikor a Szentírást már csak az ókor nagy irodalmi alkotásának tartották és nem a hit tanújának. Továbbra is ihletet nyújtott művészi alkotásoknak, és a Biblia történeteit sokszor csupán egyfajta humanista értelmezésben látjuk vissza, s nem mint a hit tanúit. Jó példa erre Munkácsy Mihály híres festménye: *Jézus Pilátus előtt*, amelyen Jézussal nem mint az Isten Fiával, hanem az elárult és hamisan bevádolt igaz emberrel találkozunk. Az egész kompozíció

a mellékalakokkal együtt ezt a helyzetet akarja kifejezni. Érdemes ezzel kapcsolatban a magyar irodalmat is felidézni. Madách Imre *Mózes* című színművének főszereplője Mózes, aki kivezette Izrael népét az egyiptomi szolgaságból. A darabban ugyanakkor a 19. század sajátos eszméi és tépelődései szólalnak meg Mózes ajkán. Egy konfliktus bontakozik ki előttünk: Mózes a nép vezetője, aki népét szabadságra akarja vezetni, és az mégis a szolgaságba, Egyiptom húsos fazekaihoz akar visszatérni. A bibliai történet csupán alkalom ennek a konfliktusnak kifejezésére, de mégis jelen van a Biblia mint alkotásra ihlető erő. Ugyanez elmondható Madách másik nagy művéről *Az ember tragédiájáról* is.

Mindent összegezve megállapíthatjuk, hogy a bibliai motívumok nemcsak a kifejezetten keresztény ihletésű művészetben találhatók meg napjainkig, hanem a Biblia hatása a szekularizált Európában is letagadhatatlanul jelen van. Ez a hatás a bibliai ábrázolás és elbeszélés már említett sajátosságaiból természetes módon következik.

3. Biblia és nyelvi kultúra

Végül a Biblia és a nyelvi kultúra kapcsolatát vegyük röviden szemügyre. A középkor „nemzetközi” nyelve a latin volt. E nyelv segítségével fogalmazta meg tanítását az

Egyház, ezen írták a teológiai műveket, és ezen a nyelven keletkeztek a liturgia himnuszai is. Az egész világi irodalmi kultúra – kis kivétellel – latin nyelven bontakozott ki, és a Biblia is csak latinul volt hozzáférhető. Ez azt jelentette, hogy olvasóköre elsősorban a latin nyelvben járatos egyházi emberekre és már a középkor második felében a művelt világiakra korlátozódott. A Biblia a hívek széles körében csak az újkor küszöbén vált nemzeti nyelven is hozzáférhetővé, amely két tényezővel kapcsolódott össze.

A Biblia gyorsabb terjedésének egyik feltétele a könyvnyomtatás feltalálása volt. A kézzel történő másolás helyett lehetővé vált a különböző írásművek szövegének gyorsabb sokszorosítása és anyagilag olcsóbb előállítás.

A másik körülmény a nyugati egyházszakadás egyébként sajnálatos eseménye volt. A reformáció a szenthagyományt és az Egyház tanítói tekintélyét elutasította és a hit egyetlen mércéjének a Bibliát tekintette (*sola scriptura*). Ennek következménye lett a Biblia szövegének nemzeti nyelvre történt lefordítása és széles körben, a hívek között történő egyre inkább terjedő olvasása. A reformáció egyházaival párhuzamosan a katolikus egyházban is elkezdődött ez a folyamat. A Biblia nemzeti nyelvű szövege megjelent a hitvitákon és a vitairatokban és ami rendkívül jelentős, a bibliai ihletésű prédikációkban,

amely összességében vallási jelentőségén túl óriási hatással volt a nemzeti nyelvek megerősödésére és fejlődésére. A bibliafordítások nyelvezete, szóhasználata, hozzávéve a szintén nyomtatásban terjedő prédikációkat, akár a hitoktatást, a hétköznapi beszédmódot is formálta. Az egyszerű nép nyilván nem irodalmi nyelven beszélt, de a pap, vagy prédikátor, aki a Bibliát magyarázta, az igen. A bibliai szövegek nép nyelven történő felolvasása az istentiszteleteken, a bibliai szövegek korábban szokatlan magánjellegű olvasása – sokszor memorizálása – az egyes ember beszédmódját, s ezen keresztül egy egész nyelvet képes volt alakítani. Az ebben a korban keletkezett nagy bibliafordításoknak Európa népeinél meghatározó szerepe volt a nemzeti nyelv kibontakozásában. A klasszikus bibliafordítások mind a mai napig a szép és szabatos beszédnek mércéi.

Ezen a helyen feltétlenül emlékeztetni kell a magyar bibliafordítások jelentőségére is nemzeti nyelvünk alakításában, amelyekről részleteiben Nemeskürty István e témában írt kiváló könyvéből kapunk ismereteket (*Deáki bötüről magyar nyelvre*, Szent István Társulat, 2002). A nemzeti nyelvű Biblia nyelve, akár katolikus (Káldi) akár protestáns (Károli), teremtő módon hozzájárult nemzeti nyelvünk gazdagodásához. Ez a hatás a legutóbbi időkig kimutatható a magyar költők és írók alkotásaiban.

Összefoglalás

Összefoglalásként elmondható, hogy a Bibliának az európai és a nemzeti kultúrák kibontakozásában alapvető szerepe van, és jelenléte a szekularizált Európában is marandó. Bibliai ismeretek nélkül az európai kultúra – legyen ez most keresztény vagy szekularizált – nem érthető meg. Aki a kereszténységet megpróbálja kizárni ebből a kultúrából, amelynek tényszerűen keresztény és ezzel együtt bibliai gyökere van, az tévúton jár. Ha elveszítjük mindazokat az értékeket, amelyeket a Biblia adott és ad ma is az európai embernek, akkor az európai kultúra önazonossága vesz el, vagy legalábbis kerül veszélybe.